

Despre personalizarea și prezidențializarea politicii în România¹

■ GABRIELA TĂNĂSESCU

[Romanian Academy]

Abstract

The paper aims to examine the measure in which the process of politics personalization impacted the presidentialization of power in Romania after 1989. The general assumed thesis is that the personalization of politics, along with the style of political leadership, is the basic characteristic of intra-executive presidentialization in Romania. As such, the analysis of the main aspects of the politics personalization in post-communist Romania is preceded by some remarks on the categories of politics personalization and presidentialization.

Keywords

personalization of politics;
presidentialization; mediated
political communication; political
leadership

În analiza politică a ultimilor ani este recurentă constatarea importanței exagerate acordate de presa română președinților – în discordanță cu gradul de respect și încredere a publicului în instituția prezidențială – și, deopotrivă, constatarea manifestării puterii prezidențiale în forme care transcend cadrul constituțional². Studiile consacrate temei evidențiază un proces de „focalizare” a media asupra liderilor, îndeosebi asupra președinților, și un proces de concentrare a puterii în jurul liderilor prin autonomizarea lor intrapartidică și intraexecutivă. Articolul de față își propune să examineze măsura în care procesul de personalizare a politicii s-a repercutat asupra prezidențializării puterii în România după 1989. Teza generală

1 This paper is supported by the Sectorial Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number SOP HRD/159/1.5/S/136077.

2 A se vedea în acest sens de pildă Dan Pavel, „Prezidențialismul românesc și alegerile. De la Iliescu la Băsescu,” *Sfera politicii* 1/143 (2010): 3-13; Gabriela Tănăsescu, „Styles of Political Leadership and the Etiology of Post-Communist Romanian System Dysfunctions,” în Ana Frunza, Tomita Ciulei, Antonio Sandu (editors), 5th International Conference LUMEN 2014 *Transdisciplinarity and Communicative Action* (Bologna: Medimond–Monduzzi Editore International Proceedings, 2015), 743-753.

pe care o asum este că personalizarea politicii constituie, alături de stilul de *leadership* politic, caracteristica de bază a prezidențializării puterii intraexecutive în România³. Ca atare, examinarea principalelor aspecte care exprimă caracterul personalizării politicii în România postcomunistă este precedată de câteva precizări asupra categoriilor de personalizare și prezidențializare.

Personalizarea politicii și prezidențializarea

Într-o formulare esențializată, teza personalizării politicii susține „rolul politicianilor individuali și al politicianilor ca indivizi în determinarea modului în care oamenii văd politica și a modului în care aceștia își exprimă preferințele politice”⁴. Elementul central al ipotezei personalizării este identificat în ideea că actorii politici individuali au devenit mai importanți în detrimentul partidelor și identităților colective. Ca atare, factorii „interconectați” ai personalizării sau ai „politicii centrate pe politicieni” – după Karvonen mult mai proeminentă în formele predemocratice ale politicii⁵ – sunt (1) declinul semnificației partidelor și a partizanatului pentru comportamentul politic de masă și, în consecință, slăbirea atașamentelor ideologice și loialităților partidice tradiționale ale cetățenilor, și (2) asumarea unui rol mai amplu în politică a mass media în condițiile angajării lor în competiția pentru audiențe de masă. Într-o perspectivă mai cuprinzătoare, personalizarea este înțeleasă ca rezultat al „unui proces complex și multicausal” în care implicarea media electronică este considerată crucială pentru modul în care guvernul și liderii comunică cu alegătorii, în care încearcă să-i convingă și în care „liderii de partid exploatează expunerea lor în media electronică”⁶.

Implicațiile rolului extins al media în politică sunt identificate în principal în focalizarea asupra politicianilor și a candidaților previzionați să ajungă lideri în detrimentul partidelor, organizațiilor, problemelor și înlocuirea trăsăturilor ce reflectă competența profesională și rezultatele activității cu trăsături de personalitate nonpolitice în ansamblul criteriilor de evaluare a politicianilor⁷. În esență, acestea presupun, prima, *individualizarea* sau „trecerea în vizibilitatea media de la partide la politicieni individuali, sau de la guvern la membri individuali ai cabinetului” și, a doua, *privatizarea* sau „deplasarea focalizării media de la politician ca ocupant al rolului public la politician ca individ privat, ca persoană distinctă de rolul ei public”⁸.

3 De la această teză am pornit și în articolul „Political communication and political leadership. Theoretical preliminaries for an approach of the leadership personalization,” *Romanian Review of Political Sciences and International Relations* 2 (2015): 93-101.

4 Lauri Karvonen, „The Personalization of Politics. What does research tell us so far, and what further research is in order”, 4th ECPR Conference, Pisa (2007): 2, [http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/Politics Matters/personalisasi%20politik_paper.pdf](http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/Politics%20Matters/personalisasi%20politik_paper.pdf), accesat 30 iulie 2015

5 Ilustrativ în acest sens este citatul din Amaury de Riencourt, așezat ca motto al studiului lor de Paul Webb, Thomas Poguntke și Robin Kolodny: „Odată cu cezarismul și civilizația, marile bătălii dintre partidele politice nu mai avut ca obiect principii, programe și ideologii, ci oameni. Marius, Sulla, Cato, Brutus încă au luptat pentru principii. Dar acum, totul a devenit personalizat. Sub Augustus existau încă partide, dar nu mai erau optimății și popularii. Nu mai erau conservatorii și democrații. Oamenii militau pentru sau împotriva lui Tiberius ori Drusus ori Caius Caesar. Nimeni nu mai credea în eficacitatea ideilor, în panaceele politice, doctrine sau sisteme, tot așa cum grecii renunțaseră să construiască mari sisteme filosofice înainte cu mai multe generații. Abstracții, idei și filosofii erau respinse la periferia vieților lor...”

6 Ian McAllister, „The Personalization of Politics,” în Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (editors), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 572.

7 A se vedea Hanspeter Kriesi, „Personalization of national elections campaigns,” *Party Politics* (2011): 2, <http://ppq.sagepub.com/content/early/2011/03/23/1354068810389643>

8 Peter Van Aelst, Tamir Sheafer, James Stanyer, „The personalization of mediated political

Dacă în privința *individualizării* sunt considerate relevante *vizibilitatea generală* sau focalizarea asupra politicianilor individuali și *vizibilitatea concentrată* sau focalizarea asupra liderilor, în privința *privatizării* sunt considerate definitorii *caracteristicile personale* sau trăsăturile non-politice și *viața privată* sau interesele personale⁹.

Într-o perspectivă a complementarității, aceste implicații relevă o relație între alegători, actori politici și media în care *alegătorii* își pot forma opțiunile bazându-se într-o măsură crescândă pe evaluarea candidaților ca politicieni individuali, *politicienii* se pot comporta mai puțin ca membri de partid și mai deplin ca actori individuali, *partidele* își pot pune liderii în centrul comunicării lor și *media* poate prezenta politica mai curând ca pe o confruntare între indivizi decât ca pe una între colectivități¹⁰. Corolarul acestei relații este posibilitatea ca opțiunile pe care cetățenii le fac pe baza evaluării candidaților individuali și a liderilor să decidă *rezultatul alegerilor* și posibilitatea ca *relațiile de putere* în politică și societate să ajungă să fie decise pe baza caracteristicilor individuale ale politicianilor¹¹.

În literatura de profil aserțiunea care a relansat în ultimii ani o amplă dezbatere asupra personalizării politicii este cea formulată de Ian McAllister: „Nu este nici o îndoială că politica a devenit mai personalizată în ultima jumătate de secol”, „în lipsa unor schimbări radicale” în următoarele decenii ea fiind sortită să rămână „o trăsătură – probabil *trăsătura* – centrală a politicii democratice în secolul XXI”¹². McAllister confirmă în fapt concluzia formulată în urmă cu aproape patru decenii de Brian Farrell – dominația executivului și „personificarea” acestei dominații într-un singur lider ca fapt central al vieții politice¹³. Analiza lui McAllister a relevat, pe de o parte, că „logica” și practica personalizării politicii sau a „focalizării asupra liderilor” s-a extins de la regimurile prezidențiale – „căminul [lor] instituțional tradițional” – „la aproape toate sistemele parlamentare majore, în care partidele ocupau deunăzi locul central”¹⁴, și la statele postcomuniste democratizate, în care mefiența față de instituții a lăsat loc unei importanțe sporite acordate politicianilor individuali¹⁵.

Dovezile empirice în această privință nu au fost confirmate categoric în cazul tuturor democrațiilor occidentale, fiind interpretate fie ca doar parțial relevante, întrucât nu prezintă o tendință generală ci un „amestec”¹⁶ de confirmări și infirmări, fie ca oferind o „imagine prea lipsită de claritate”¹⁷ pentru a justifica o „concluzie puternică” în favoarea tezei personalizării. Așa cum inspirat formula Hanspeter Kriesi, rezultate acestor cercetări nu pot certifica „transformarea procesului politic într-o competiție depolitizată în care trăsăturile nonpolitice, precum înfățișarea fizică, au devenit progresiv mai importante”¹⁸. Totuși, consensul comunității științifice pare să fie întrunit în privința (1) caracterului tendențial al personalizării, al caracterului ei de proces care se modifică în timp, comunicarea politică media fiind în prezent mai personalizată decât în trecut; (2) constituirii cu ajutorul tehnologiilor

communication: A review of concepts, operationalizations and key findings,” *Journalism* 13/2 (2012): 205.

9 Van Aelst et al., „The personalization of mediated political communication”, 207.

10 Van Aelst et al., „The personalization of mediated political communication”, 204.

11 A se vedea Karvonen, „The Personalization of Politics,” 3-4.

12 McAllister, „The Personalization,” 584-585.

13 Brian Farrell, *Chairman or Chief? The Role of the Taoiseach in Irish Government* (Dublin: Gill & Macmillan, 1971), X.

14 McAllister, „The Personalization,” 571.

15 Lauri Karvonen consideră însă că, dimpotrivă, fostele state comuniste din Europa nu au produs tipul de sistem de partide bazat pe clivaj care formează baza tipic-ideală de comparație pentru teza personalizării. Karvonen, „The Personalization of Politics,” 2.

16 Hanspeter Kriesi, „Personalization of national elections campaigns,” *Party Politics* (2011): 1, <http://ppq.sagepub.com/content/early/2011/03/23/1354068810389643>

17 Karvonen, „The Personalization of Politics,” 6.

18 Kriesi, „Personalization of national elections campaigns,” 2.

media, a televiziunii îndeosebi, și a strategiilor actorilor politici a unei „regiuni” de „informalitate gestionată” în care se estompează granița dintre „partea din față a politicii și cea din spate”; are loc concentrarea asupra personalităților mai curând decât asupra unor entități abstracte precum partidele sau grupurile politice; are loc adaptarea rapidă a politicienilor la aceste tendințe prin crearea de evenimente care să pună în valoare personalitățile mai mult decât partidele; (3) caracterului multidimensional al personalizării știrilor politice, anume personalizarea în detrimentul partidelor și personalizarea prin modificarea granițelor dintre public și privat¹⁹.

Dincolo de acest nivel al registrului analitic, rezultatele cercetării personalizării politicii în ultima jumătate de secol pot fi legitime interpretate, așa cum au făcut-o Thomas Poguntke și Paul Webb, ca ilustrând o parte substanțială a schimbărilor structurale rezultate în țările democratice după un parcurs îndelungat. Denumirile variate pe care această parte a schimbării le-a dobândit în literatura ultimilor două decenii reflectă de altfel natura ei, anume prezidențializarea sau concentrarea puterii în jurul liderilor de la vârful puterii. Câteva dintre denumirile sintetizate de McAllister – „prezidențializare a politicii”²⁰, „prezidențializare instituțională”²¹, „parlamentarism prezidențial”²² – au fost puse de altfel în legătură cu „deparlamentarizarea”, sau erodarea progresivă a legăturilor dintre partide și liderii lor, și cu „prezidențializarea”, cu rolul tot mai dominant al Prim-ministrului în sistemele parlamentare și cu creșterea puterii executive a Președintelui sau Prim-ministrului peste puterea formal-constituțională în regimurile semiprezidențiale²³.

Schimbarea informală responsabilă pentru concentrarea puterii sau „prezidențializarea *de facto*” – pentru „modul de lucru” al sistemului politic în acord cu „logica sistemului prezidențial”²⁴, fără însă a implica un „prezidențialism *de jure*” sau fără schimbarea structurii formale sau a tipului de regim – este autonomia liderilor în procesul de luare a deciziilor. Efect al vizibilității și notorietății dobândite prin mediatizare și, în consecință, al percepției propriilor mandate ca mandate personalizate și nu ca mandate de partid, autonomia liderului executiv exprimă posibilitatea de a evita „alți factori executivi” în stabilirea propriei agende sau în crearea unei „considerabile libertăți de acțiune pentru înclinarea deciziilor în anumite direcții”²⁵. În raport cu propriul partid legislativ, perceperea mandatului ca „mandat independent” îi permite liderului să simtă că poate evita „dorințele partidului” în privința stabilirii direcției partidului și a guvernării. Aceste tipuri de autonomie sau forme ale prezidențializării *de facto* constituie o acută provocare pentru modelul

19 A se vedea în acest sens Van Aelst et al., „The personalization of mediated political communication,” 205.

20 A se vedea în acest sens Anthony Mughan, „Party leaders and presidentialism in the 1992 British election: a postwar perspective,” în D. Denver et al. (editors), *British Elections and Parties Yearbook, 1993* (London: Harvester Wheatsheaf, 1993), 193-204; Anthony Mughan, *Media and the Presidentialization of Parliamentary Elections* (London: Palgrave, 2000); Thomas Poguntke and Paul Webb, „The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analysis,” în Thomas Poguntke and Paul Webb (editors), *The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies* (New York: Oxford University Press, 2005), 1-26.

21 Bart Maddens and Stefan Fiers, „The direct PM election and the institutional presidentialisation of parliamentary systems,” *Electoral Studies* 23/4 (2004): 769-793.

22 Reuven Hazan, „Presidential parliamentarism: direct popular election of the prime minister,” *Electoral Studies*, 15/1 (1996): 21-38.

23 Putere executivă care este împărțită între Prim-ministru și Președinte în timpul guvernărilor divizate, dar care permite în timpul guvernărilor unificate controlul de ansamblu al Președintelului asupra puterii executive și dominația Parlamentului.

24 Care derivă din mandatul independent al liderului executiv (Președintele) și din separarea puterilor.

25 André Blais, „Political Leaders and Democratic Elections,” în Kees Aarts, André Blais and Hermann Schmitt (editors), *Political Leaders and Democratic Elections* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 5.

guvernării de partid și pentru democrația reprezentativă în general²⁶ întrucât finalmente ele constituie resurse de putere care „trec” în beneficiul unor liderilor individuali și care concomitent sunt pierdute de actori colectivi precum guvernele sau partidele politice. O autonomie mai mare implică o putere cu o mai amplă sferă de acțiune sau cu zone autonome de control, cu protecție față de interferențele din exterior și cu capacitatea de a învinge posibila rezistență din exterior.

Ca atare, dincolo de emergența alegerilor centrate asupra candidatului sau de personalizarea procesului electoral (*electoral face of presidentialization*), efectele procesului de prezidențializare în regimurile semiprezidențiale, precum cel al României, sunt: resurse sporite de putere aflate la dispoziția liderului executiv sau ceea ce Poguntke și Webb numesc expresia executivă a prezidențializării (*executive face of presidentialization*) și autonomia *leadership*-ului executiv în raport cu propriul partid (*party face of presidentialization*)²⁷. În sinteza acelorași autori, creșterea resurselor aflate la dispoziția liderului executiv presupune în principal: o strategie integrată de comunicare controlată de șeful executiv ca mijloc de definire a alternativelor politice, controlul centralizat crescut și coordonarea luării deciziei, monitorizarea popularității personale prin raportare la popularitatea altor lideri și a preferințelor politice ale alegătorilor, tendința de a numi în guvern tehnocrați non-partinici sau politicieni fără partid distinct. Autonomia *leadership*-ului executiv în raport cu propriu partid presupune „mai multă putere formală”, anume autoritate sporită în privința finanțării și a personalului, capacitate de a modela autonom programele partidului, folosirea modurilor plebiscitare de comunicare și mobilizare (comunicarea direct la „firul ierbii” asupra chestiunilor programatice sau strategice), instituționalizare alegerii directe a conducerii²⁸. După Samuels și Shugart, „împuternicirea președinților asupra partidelor” sau acest tip special de putere intrapartidică și delegarea de către partid a unei „considerabile libertăți de acțiune liderului executiv pentru a modela strategiile lui electorale și de guvernare” implică pierderea abilității partidului de a ține sub control acest agent²⁹. „Depunerea” autorității executive „într-un Președinte ales în mod direct”, anume concentrarea autorității într-un singur agent politic, în discrepanță cu prevederile constituționale, conduce, dincolo de prezidențializarea partidului, la prezidențializarea puterii.

Ca atare, contextul care facilitează prezidențializarea este cel în care Președintele și majoritatea parlamentară provin din același partid sau parte a spectrului ideologic (hipertrofierea puterii prezidențiale) și în care „Președintele este de facto șeful partidului său”. În termeni de partide, consecința acestui context este alterarea rolului partidelor, „alterarea lanțului delegării între votanți și agenții lor în guvern”. În termeni de putere executivă, în tipul de semiprezidențialism *premier-presidential*, consecința este că Prim-ministrul este subordonat politic Președintelui, tipul de „expansiune” a puterii Președintelui implicând creșterea „zonelor” pe care el le controlează, cu serioase implicații asupra scopului liberal al unei guvernări democratice. Consider că în cazul României, prezidențializarea a fost amplificată de factori care au ținut de hipertrofierea puterii³⁰ dar că ea s-a da-

26 A se vedea Paul Webb, Thomas Poguntke, Robin Kolodny, „The Presidentialization of Party Leadership? Evaluating Party Leadership and Party Government in the Democratic World,” în Rudger Helms (editor), *Comparative Political Leadership* (London, New York: Palgrave Macmillan, 2012), 4.

27 Poguntke, Webb, „The Presidentialization of Politics,” 5 sq.

28 Poguntke and Webb, „The Presidentialization of Politics,” 20.

29 David J. Samuels, Matthew S. Shugart, „The ‘Semi-presidential’ model and its subtypes: Party presidentialization and the selection and de-selection of prime ministers,” *Congrès AFSP 2009, Section thématique 48 «Maurice Duverger aujourd’hui»* (2009): 5, www.congresafsp2009.fr/.../st48samuelsshu

30 Gianfranco Pasquino, „The advantages and disadvantages of semi-presidentialism. A West

torat unor factori structurali, în principal sistemului media și personalizării politicii, ca și unor factori contingenți, ținând de personalitatea liderilor și de stilul lor de *leadership* politic³¹.

Președinții României și concentrarea puterii

Instalarea regimului democratic în România a avut loc în condițiile unei ample mediatizări naționale și internaționale – „revoluția în direct” –, la fel cum întregul proces de delegitimare a puterii comuniste și de legitimare a „noii puteri” s-a desfășurat în contextul interpretărilor disociate și dezbatelor susținute în media. Accentul în această mediatizată a fost pus permanent pe liderii, pe cei care au participat la înlăturarea lui Ceaușescu/pe cei de la vârful puterii instituite și de la vârful opoziției, pe cei previzionați să ajungă în vârful puterii³². Această „importanță crucială acordată liderilor” s-a impus în România, ca de altfel în toate țările foste comuniste, paralel cu, și nu atât în detrimentul, procesului de identificare partinică și de vizibilizare a partidelor politice. Declinul loialităților partizane și a identificării de partid, tipic pentru Occident, ca și erodarea legăturilor tradiționale dintre partidele de masă și baza lor socială, în favoarea pluralizării acestei baze și în condițiile pierderii concomitente a „ideologiei de grup” (de clasă, etnice, denominaționale), a eterogenizării sociale și ideologice a electoratului nu au fost caracteristice spațiului ex-comunist în 1990 și nu sunt nici după un sfert de veac atât de manifeste în România precum în țările occidentale. Chiar în condițiile în care erodarea legăturii dintre identitatea de grup și loialitatea electorală a fost graduală, ca și slăbirea legăturilor sociale în lipsa unor alternative programatice clare, mediatizarea politicii a dobândit și în România un caracter tot mai pregnant personalizant și de centrare asupra *leadership*-ului politic, „politicienii individuali” – liderii în funcție sau previzionați să ajungă la vârful puterii – devenind cele mai importante teme în comunicarea de masă cotidiană și, exacerbată, în timpul campaniilor electorale³³.

Focalizarea asupra personalităților și liderilor politicii s-a desfășurat în condițiile unei ample profilări comerciale a media audio-vizuale, a „tabloidizării” destul de extinse a emisiunilor de știri, cu o tot mai pronunțată preferință pentru știrile *soft* și pentru senzațional, limbaj politic metaforic și „retorică de criză”³⁴. Liderii politici au reprezentat și în România unul dintre cele mai convenabile surse de acces vizual rapid, de capturare și reținere a atenției privitorului³⁵.

În contextul apariției destul de rapide în România a unui număr impresionant de canale de televiziune private și al funcționării lor după criteriile instituțiilor comerciale [doar televiziunile private aprobate de CNA pentru retransmiterea obligatorie prin cablu în 2014 au ajuns să însumeze 31], al pierderii în audiență a te-

European perspective”, în Robert Elgie and Sophia Moestrup (editors), *Semi-presidentialism outside Europe. A comparative study* (London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2007), 23-24.

31 Pentru sistematizarea factorilor structurali și contingenți ai prezidențializării a se vedea Poguntke, Webb, „The Presidentialization of Politics,” 13-17.

32 De fapt, mare parte a celor care au devenit lideri politici, culturali, civici au fost mediatizați încă din prima zi a „revoluției în direct”, propensiunea publicului român pentru mediatizarea personalizată, situată la antipodul celei dedicate exclusiv „conducătorului suprem” înainte de 1989, fiind maximală.

33 A se vedea în această privință Poguntke, Webb, „The Presidentialization of Politics,” 15-16.

34 A se vedea pentru acest aspect general Dieter Vertessen and Christ’l De Landtsheer, „A metaphorical election style. Use of metaphor at election time,” în Terrell Carver and Jernej Pikalo (eds.), *Political Language and Metaphor. Interpreting and changing the world* (London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group, 2008), 271-286.

35 McAllister, „The Personalization of Politics,” 579.

leviziunii publice, al extinderii impactului presei tabloide în detrimentul presei de calitate, tendința progresivă a fost de focalizare asupra liderilor mai curând decât asupra partidelor și programelor politice. Astfel, și în România, sistemul politic a ajuns să fie „prezentat ca domeniul sau câmpul de bătălie al actorilor individuali”³⁶, mai întâi Iliescu vs Coposu, Roman vs Regele Mihai, apoi Iliescu vs Constantinescu, Bănescu vs Popescu Tăriceanu ș.a.

Personalizarea politicianilor în detrimentul partidelor, „reducerea partidelor la lideri” sau ceea ce în *mediated political communication* se numește *individualizare* a fost pusă în raport de complementaritate și treptat surclasată de *privatizare* (intimizare), anume schimbarea centrului de interes de la caracteristicile personale (personalizare) la viața privată și interesele personale. „Politicienii din eșalonul doi” sau personalitățile care dobândiseră o anumită vizibilitate generală au rămas în „rezerva politică de cadre” în lipsa unui proces de vizibilitate concentrată, după cum cei care și-au creat singuri „teme” și „subiecte”, chiar pronunțat negative, au atras acest tip de vizibilitate și, în dorința lor de „notorietate”, au fost foarte deschiși intimizării maxime nu doar pentru sine ci și pentru membrii familiei și pentru alte persoane din anturajul apropiat ca bază a dobândirii, consolidării și concentrării puterii.

Tabloul personalizării mediatice și a prezidențializării puterii în cazul președinților României de până în 2014 se prezintă în nuanțe destul de contrastante de la un mandat la altul, de aceea prezentarea lor va urma schematizat coordonatele analitice propuse de Poguntke și Webb pe coordonatele autonomiei intrapartidice și intraexecutive. Înainte însă să aducem în atenție una dintre formulările cele mai realiste asupra luptei pentru obținerea funcției de Președinte al României, anume că ea semnifică lupta pentru controlul resurselor și funcțiilor în stat, pentru dobândirea cheii de control total al statului³⁷, adică pentru prezidențializare.

Ion Iliescu, deosebit de mediatizat începând din 22 decembrie 1989, anterior considerat „unul dintre cei mai probabili candidați pentru succesiunea lui Ceaușescu” și „neindoielnic, favoritul aparatului de partid”³⁸, a relevat o capacitate deosebită de autocontrol în contextul complex de schimbare totală a societății, într-o perioadă confuză, de suspiciune generalizată și contestare, o perioadă cu multe necunoscute („*troubloous times*”), dominată însă de o intensă și feroce luptă pentru putere. Dincolo de relația conflictuală și atitudinea reticentă și uneori ostilă față de presă, nu a acceptat decât o mediatizare ca lider individual, ca „prim lider”, și nu ca persoană particulară cu alte interese decât cele ale națiunii. A lăsat să transpară pentru public o anumită austeritate și în viața personală și și-a declarat recurent atașamentul pentru stabilitate. I s-a recunoscut un anumit „magnetism” mai ales în relația cu publicul de stânga, chiar o anumită charismă și dibăcie în utilizarea lor și în mobilizarea cu mare eficiență a pasiunilor colective. De altfel, dincolo de discursul specific de stânga³⁹ cu care a fost prezent în media, de propensiu-

36 Van Aelst et. al., „The personalization of mediated political communication,” 206.

37 Pavel, „Prezidențialismul românesc și alegerile,” 6. Așa cum precizează autorul, formularea a fost inspirată de gânditorul obsedat de *rational choice*, Anthony Downs. Autorul specifică și ce înseamnă controlul total al statului sau ceea ce numim urmând literatura occidentală prezidențializare: controlul guvernului, ministerelor, agențiilor guvernamentale, administrației centrale și locale, economiei de stat, controlul bugetului de stat și a distribuirii/redistribuirii resurselor către clientela economică, dar și către masele de manevră electorală, controlul serviciilor secrete, armatei și diplomației, controlul Parlamentului și justiției, „celelalte” două puteri în stat, de fapt ambele subordonate partidului aflat la guvernare și președintelui țării.

38 Vladimir Tismăneanu, „Personal Power and Political Crisis in Romania,” *Government and Opposition* 24/2 Spring (1989): 179, apud Vladimir Tismăneanu, Cristian Pătrășconiu, *Cartea președinților* (București: Humanitas, 2013), 79

39 După Tismăneanu discurs concordant „universului mental al stângii marxiste a anilor '60”. Tismăneanu, *Cartea președinților*, 104.

nea pentru tema democrației – pe care a înțeles-o dintr-o perspectivă mai curând holistă⁴⁰ – și a problemelor globale ale epocii contemporane, a refuzat constant, așa cum observa unul dintre interviuitorii lui, discuția „pe teritoriul subiectivității” și al referirilor concrete, s-a dovedit complet refulat din perspectiva simțămintelor și dorinței de comunicare a lor, fiind un „expert al clarobscurului, pe care „îl cultivă cu minuție și meticulozitate”⁴¹, și al „raționalizărilor ideologice”. Relația sa „simbiotică desăvârșită” a fost „cu puterea”, politica fiindu-i „napoleonic vorbind, destiul”, dincolo de background-ul profesional⁴².

Notorietatea și legitimitatea „uriașă” din alegeri (85,07% din voturi în 1990 și 61,46% în 1992) și din participarea la transformarea sistemului politic din România l-au constituit în „figura politică dominantă” a perioadei 1990-1996. „Prestigiul, influența, autoritatea și puterea «părintelui fondator» al republicii postcomuniste, Ion Iliescu, erau imense și deja consolidate înaintea votării primei Constituții democratice, cea din 1991”⁴³. A adoptat un stil de leadership paternalist-autoritar, în contextul care i-a permis „hiperprezidențializarea” puterii: „guvernare unificată” – președintele, guvernul și majoritatea parlamentară aparținând aceleiași formațiuni politice – și Președinte recunoscut drept lider al majorității parlamentare cu posibilitatea de a cumula puterea executivă și legislativă⁴⁴. Ion Iliescu și-a consolidat poziția în raport cu guvernele succesive „slabe” sau „obediente”, numite și susținute cu ajutorul său și pe baza influenței sale politice în Parlament. Nu a fost nevoie să recurgă nici măcar la leadership-ul de tip tranzacțional⁴⁵. A controlat și „protejat guvernele” în stil paternalist, adică așteptând loialitate și ascultare, a conlucrat și a controlat serviciile secrete, a gestionat un conflict intra-executiv cu Prim-ministrul „reformist” Petre Roman în sensul că demisia lui a fost interpretată ca rezultat al presiunilor informale exercitate asupra sa și al sprijinului oferit de Președinte forțelor rivale Prim-ministrului din interiorul propriului partid (FSN) și din Parlament, a supraviețuit unei cereri de demitere depuse în Parlament ca urmare a învinuirii că ar fi contestat deciziile juridice finale și irevocabile de recunoaștere a dreptului de proprietate asupra caselor naționalizate. A fost liderul recunoscut al FSN, partid puternic prezidențializat⁴⁶, a încurajat influența prezidențială la toate nivelurile puterii, în

40 Vladimir Tismăneanu explică personalitatea lui Ion Iliescu și tipul reacțiilor sale politice ca președinte al României între 1990 și 1996 prin internalizarea în structura sa comportamentală a autoritarismului epocii în care s-a format, a cultului disciplinei și monolitismului politic, al „convingerilor adânci, grele, apăsătoare”. După Tismăneanu, formarea ca „intelectual de partid” în modelul ierarhiilor solide și al unui limbaj rigid, al maniheismelor ideologice și de clasă, al schematismelor și clișeeleor a grevat *forma mentis*, limbajul și comportamentul politic al fostului Președinte. Ca atare, proiectul său politic nu a fost decât vag reformist, piața liberă și multipartidismul fiind „acceptate fără bucurie și fără încredere”.

41 Tismăneanu, *Cartea președinților*, 22.

42 Tismăneanu, *Cartea președinților*, 150.

43 Pavel, „Prezidențialismul românesc și alegerile,” 4.

44 Aceste condiții sunt considerate de Gianfranco Pasquino ca fiind reprezentative pentru hiperprezidențializare în cazul regimurilor semiprezidențiale. Vezi Pasquino, „The advantages and disadvantages of semi-presidentialism,” 24-25.

45 Ion Iliescu este considerat drept conducătorul care a permis „inaugurarea” unui model de care a depins întregul proces de controlare a resurselor economice și de autoritate a statului, anume „a permis fie privatizările strategice scandaloase, care la rîndul lor au facilitat apariția marilor averi postcomuniste, fie menținerea în viață a unor domenii și activități economice complet nerentabile, ambele făcute în beneficiul noii oligarhii politico-economice, compuse din foștii nomenclaturiști, foștii securiști, foștii birocrați comuniști din administrația centrală și din economia socialistă, care alcătuiau «rezerva de cadre» a fesenismului, cărora și se adăugau marii oportuniști politici și economici ai schimbării regimului politic, în frunte cu așa-zii «revoluționari», dar și «oamenii de inițiativă» capabili să încalce orice reguli pentru a se îmbogăți rapid din «afaceri protejate» cu statul”. Pavel, „Prezidențialismul românesc și alegerile,” 6-7.

46 Până la anuțul lui Petre Roman din martie 1992 de preluare a conducerii partidului („lider

luarea deciziei și în tratativele cu partenerii de guvernare, folosind inclusiv metode autoritare, impunerea unor decizii, controlul funcțiilor unor instituții și căutarea „consensului”. A configurat „președinția puternică”, implicată în guvernare, fără riscul însă al „demantelării trăsăturilor guvernării constituționale”, dimpotrivă, prin încurajarea constituționalismului și a unui nou sistem instituțional „ca vehicul al consolidării democratice în România”⁴⁷, a girat alături de guvernele FSN și FDSN introducerea principiilor societăților democratice: alegerile libere, multipartidismul, piața liberă și a asigurată prima alternanță democratică la președinție. În consecință, cred că prezidențializarea puterii în perioada 1990-1996 s-a materializat în forme de autonomie individuală și de concentrarea a puterii pe care Președintele le-a folosit „inedit”, anume pentru impunerea partidului nou format după schimbarea regimului politic, pentru obținerea stabilității politice și, desigur, pentru „îmbunătățire percepției publice – deopotrivă în România și în plan internațional – a regimului Iliescu ca continuator al fostului stat comunist”⁴⁸. Din punctul meu de vedere formele de prezidențializare specifice intervalului 1990-1996 se datorează în măsură egală personalizării sau mediatizării datorate presei controlate, cu excepția câtorva ziare, de noua forță politică, contextului și perioadei – probabil cele mai dificile ale României postcomuniste, și leadership-ului politic autoritar.

După alternanța la putere din 1996, în ultimul său mandat prezidențial Ion Iliescu nu a recurs la nici unul dintre elementele care se constituie în indicatori ai prezidențializării. Limbajul, comportamentul și raportarea la componentele puterii și la instituții s-au modificat semnificativ. Deși partidul de proveniență, PDSR, și-a reafirmat poziția puternică pe scena politică, Președintele a practicat un stil de leadership mai „deschis” către o perspectivă tranzacțională, mai puțin „implicat” în guvernare și mai puțin inflexibil, mai relaxat în termeni ideologici și conciliator în privința trecutului, a personalităților și instituțiilor interbelice și, în același timp, mai receptiv în promovarea metodelor democratice și a descentralizării luării deciziilor. Cred că se poate afirma că în ultimii doi ani de mandat, Ion Iliescu a subscris unui model patriarhal de comportament politic, a cultivat în continuare simplitatea, respectabilitatea și principiile recunoscute. S-a considerat el însuși o figură patriarhală, venerabilă, cu discipoli și merite recunoscute și cu vocație necontestată de lider, de sfătuitor înțelept, de vizionar politic și de maestru în „ingineria politică”. În această linie, și-a consolidat imaginea de politician dezinteresat de afaceri, bogăție și interese materiale, de lider „sărac și curat”, a criticat „capitalismul de cumetrie”, corupția și ineficiența administrativă de dreapta sau de stânga, a deplâns politizarea luptei împotriva corupției, s-a delimitat de greșelile trecutului și de anumite poziții radicale a căror cauze a încercat să le explice. Ca urmare, cred că acest tip de comportament politic și de stil de leadership poate fi inclus într-o strategie generală a „echilibrului” nu doar în privința puterii executive ci și a viații politice și civile.

Emil Constantinescu, o figură „atipică”, „academică” în viața politică, a susținut democrația liberală și valorile statului de drept. Rafinat și manierat, preocupat de propria imagine⁴⁹, a marcat o „completă schimbare în stilul politic”. Sprijinit de presă, cu care a întreținut o bună relație în prima parte a mandatului, Președintele Constantinescu a fost mediatizat și impus ca o personalitate cu vocație intelectuală,

național al FSN”) care a și condus la scindarea formațiunii în FSN și FDSN.

47 Renate Weber, „Constitutionalism as a Vehicle for Democratic Consolidation in Romania”, în Jan Zielonka (editor), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, vol. I *Institutional Engineering* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2001), 218.

48 Weber, „Constitutionalism,” 218.

49 Criticii săi pun problema în termenii „orgoliului hipertrofiat”, a celui „îndrăgostit de propria imagine”, *self-centred*, „fascinat de însemnele puterii prezidențiale și care se simțea bine în postura de Alexandru Ioan Cuza redux”. Tismăneanu, *Cartea președinților*, 27.

„încălinat spre abstracții, spre mirajul conceptelor”⁵⁰, dar și mai spontan și deopotrivă mai umoral, mai puțin pragmatic și mai puțin tactician decât ceilalți Președinți.

Căștigător (cu 54.41% din voturi) prin eforturile unite ale unei largi coaliții anticomuniste de partide și asociații civice, de organizații nonguvernamentale și de mișcări sindicale din țară și din străinătate, Emil Constantinescu s-a bucurat de încrederea Occidentului. Strategia lui a fost de democratizare în continuare a societății, de normalizare și stabilizare a instituțiilor funcționale. S-a considerat că prin natura sistemului și stilul de leadership inițiate în 1996 „România a intrat în faza de stabilizare politică” și de „normalizare graduală”⁵¹. Majoritatea parlamentară confortabilă, dar nu „solidă” (aproximativ 60%), asigurată prin cooperarea parlamentară și guvernamentală cu Uniunea Social Democrată (PD-ul lui Petre Roman și PSDR-ul istoric) și un acord de solidaritate cu UDMR s-a reflectat într-o compoziție eterogenă a guvernului și în caracterul problematic și agonistic al coaliției de guvernare. După Dan Pavel, „numeroasele partide componente ale coaliției au încercat să-și împartă resursele care stătuseră pînă atunci doar la dispoziția partidului hegemonic... Luptele pentru resurse și cramponarea de putere a principalelor partide de guvernămînt au avut darul de a menține coaliția vreme de patru ani, dar și de a o submina”⁵². După adâncirea și permanentizarea conflictului dintre PD și PNT și demisia Prim-ministrului Victor Ciorbea, după episodul „stării de urgență” decretate de Președinte ca urmare a celei de „a cincea mineriade” și după declanșarea crizei coaliției, crizei de guvernare și crizei politice, printr-o decizie fără precedent, neconstituțională, decretul prezidențial nr. 426/13 decembrie 1999, Prim-ministrul Radu Vasile a fost demis, după anunțul retragerii încrederii și sprijinului politic al PNT pentru el. Urmare a demisiei forțate neconstituțional de președinte, PNȚCD a pierdut funcția de premier, a pierdut poziția dominantă în CDR sau „autoritatea formală asupra coaliției guvernamentale” și ponderea în privința grupurilor parlamentare⁵³. Mai apoi, prin ridicarea pragului electoral și prin retragerea din cursa prezidențială a lui Emil Constantinescu, PNȚCD a ratat intrarea în Parlament. Eroarea de a-l demite pe premier la presiunile conservatorilor țărăniști s-a singularizat, desigur, dar a fost parte a unui mandat în care președintele, deși a dorit „creșterea autorității instituției prezidențiale”, nu a găsit cele mai bune mijloace și instrumente de a „da consistență” rolului și funcțiilor sale constituționale⁵⁴.

În general a adoptat stilul democratic de leadership, evident favorabil autonomiei guvernului în luarea deciziei și a altor instituții publice, independenței media, libertății de opinie în general, respectării și nonintervenției în configurarea sistemului de partide. Președintele a respectat „diviziunea muncii” în cadrul executivului, s-a abținut să intervină „deschis” în problemele guvernării, în special în cele ale reformei economice, a fost activ în principal în „marile proiecte” de politică externă. Stilul său a fost apropiat chiar de modelul de leadership *laissez-faire* pe măsură ce a avut din ce în ce mai puține consultări cu deținătorii pârghiilor politicii interne și externe și uneori a prezentat puncte de vedere diferite de ale lor. A reușit să „schimbe imaginea instituției prezidențiale”, dar a ilustrat doar o președinție lipsită de capacitatea rapidă de decizie și de tenacitate.

În timpul mandatului Președintelui Constantinescu nu au fost experimentate conflictele intraexecutive și nici tendințe de prezidențializare, personalizarea mediatică moderată a Președintelui Convenției Democrate, ca și stilul său de leadership

50 Tismăneanu, *Cartea președinților*, 163.

51 Tony Verheijen, „Romania,” în Robert Elgie (editor), *Semi-Presidentialism in Europe. Comparative European Politics* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2004), 212.

52 Pavel, „Prezidențialismul românesc și alegerile,” 9.

53 Ceea ce a determinat confirmarea rolului PSDR de principal actor al scenei politice, legile „Ticu” sau „Lupu” fiind adoptate numai prin voința PSDR.

54 Sabina Fati, „Modele prezidențiale în România,” *Sfera politicii* VIII/86 (2000): 5, 8.

au „schimbat imaginea instituției prezidențiale, care a apărut mai democratică, dar în același timp mai slabă și mai ezitantă”⁵⁵.

Exemplul cel mai reprezentativ în privința prezidențializării este desigur fostul ministru în mai multe guverne, primar al Bucureștiului, președinte de partid, președinte de țară Traian Băsescu. Cazul este ilustrativ desigur pentru măsura în care un lider cu amplă vizibilitate concentrată, prezent pe scena politică din decembrie 1989 și ocupant al celei mai înalte funcții în stat, a reușit să concentreze în jurul lui o putere amplificată în raport cu cea formal-constituțională, prin creșterea controlului asupra partidului de proveniență (PD) și a autonomizării intrapartidice proprii și, apoi, între 2009-2014, intraexecutive. Este probabil cel mai relevant exemplu de prezidențializare partidică din România, de „împuternicire a Președintelui asupra partidului”, de delegare de către partid a unei considerabile libertăți de acțiune liderului pentru a modela strategiile electorale și de guvernare. De asemenea, este probabil cel mai relevant exemplu de „depunere” a autorității executive într-un „Președinte ales în mod direct”, de concentrare a puterii într-un singur agent politic.

Consider tipul de leadership politic practicat de Președintele Băsescu ca fiind autocratic și ca ilustrând toate cele trei „fețe” ale prezidențializării; de partid, executivă și electorală. În primul său mandat s-a implicat în procesul formării guvernului, în fabricarea (în mai puțin de o lună) a unei majorități parlamentare „confortabile”, în ruperea unor partide (PUR, UDMR) din protocoalele de cooperare existente, în încurajarea și promovarea oportunismului și navetismului politic, în fragmentarea sistemului de partide (UNPR din PSD, PLD din PNL). Pe fondul unui oportunism crescut al clasei politice, Traian Băsescu a procedat la prezidențializarea ultimului său partid de proveniență (PD), el fiind recunoscut drept liderul *de facto* al partidului, „dirigintele” care a distribuit (predominant în al doilea mandat) funcții politice și de stat celor mai obedienți membri de partid și oamenilor lor de încredere. Explicit, Emil Boc, succesorul lui Băsescu la conducerea partidului, a caracterizat PD nu prin vreun element doctrinar ci ca „partidul din jurul unui om”. În acest fel, al doilea mandat prezidențial al lui Traian Băsescu s-a dovedit pe deplin ilustrativ pentru politica deosebit de activă a numirilor pe criterii politice, pentru nerespectarea cerinței minime de *imparțialitate* în numirile în funcțiile de conducere ale instituțiilor publice și în exercitarea puterii publice, adică politica clientelă, favoritismul, discriminarea și sprijinul excesiv al grupurilor speciale de interes, o perioadă de colonizare și partinizare a multor segmente instituționale importante.

Așa cum este de notorietate, declarația care a marcat probabil în măsură copleșitoare politica din România ultimului deceniu a fost anunțul Președintelui că înțelege să fie un „președinte jucător”, adică *partes* a guvernării și a „jocului” politic. Anunțul semnifică desigur intenția Președintelui de a urma o altă logică decât cea trasată de Constituție pentru puterea prezidențială. După numirea ca Prim-ministru a lui Călin Popescu Țăriceanu, Traian Băsescu a considerat că, fiind ales direct de popor, „are dreptul să decidă asupra partidului cu care vrea să lucreze astfel încât propriul program promovat în timpul alegerilor să devină realitate” și a exprimat constant în timpul mandatului guvernului Țăriceanu acest imbold cerând guvernului să demisioneze pentru organizarea alegerilor anticipate care să configureze o majoritate parlamentară confortabilă – necesară trecerii proiectelor de lege legate de aderarea la Uniunea Europeană. În acest context disensiunile din coaliția guvernamentală au fost generate de acțiunile Președintelui, conforme modelului asumat public de „președinte-jucător”, implicat activ și eficient în procesele politice, și nu doar celui de „spectator bine intenționat”. Desigur, trebuie amintit în acest context că *background*-ul discursiv al asumării acestei poziții de „președinte-jucător” în România a fost unul de factură agonistă, „negatoare”, de

55 Fati, „Modele prezidențiale în România,” 2.

confruntare, exprimată în „respingerea sistemului”, în enunțarea intenției de „eliminarea a politicienilor corupți și mediocri”, îndeosebi a parlamentarilor, în instituirea unei relații directe cu poporul și în modificarea Constituției⁵⁶, prin „provocarea legitimității și a raționalității structurii constituționale existente”⁵⁷. S-a singularizat prin frecvența participării la ședințele guvernului și prin apariția neanunțată în astfel de cadre, prin abordarea unor teme irelevante, în afara ordinii de zi sau a urgențelor⁵⁸, prin critici lansate public la adresa guvernului, declarații ironice sau incriminatoare, total atipice pentru demnitatea funcției prezidențiale. Logica în care s-a înscris de fapt acest tip de discurs este cea de „con competiție politică” cu premierul pentru „controlul ramurii executive a guvernului”⁵⁹ și a „resurselor politice”. Această implicare ca „jucător” a fost considerată de o parte a ADA ca depășind limitele trasate de Constituție funcției prezidențiale, ca, de altfel, și de PSD, care a inițiat⁶⁰ acțiunea de suspendare a președintelui Băsescu pentru acte și fapte de încălcare a Constituției. Logica politică confrunțațională a Președintelui și leadership-ul său agonistic, coextensive hipertrofierii puterii prezidențiale și hiperprezidențializării de la începutul celui de al doilea mandat până în 2012, au continuat și cel de al doilea Referendum, în condițiile unor asidui prezențe mediatice.

BIBLIOGRAFIE

AELST, Peter Van; SHEAFER Tamir, STANYER James, „The personalization of mediated political communication: A review of concepts, operationalizations and key findings”, *Journalism*, Vol. 13, No. 2 (2012): 203-220;

BLAIS, André, „Political Leaders and Democratic Elections”, în Kees Aarts, André Blais and Hermann Schmitt (editors), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford, Oxford University Press, 2011, 1-11;

DIMA, Cosmin, „Conflictul intraexecutiv în regimul semiprezidențial românesc. Primul-ministru Călin Popescu Tăriceanu versus Președintele Traian Băsescu,” *Sfera politicii* Vol. XVII, Nr. 139 (2009): 44-54;

FATI, Sabina, „Modele prezidențiale în România,” *Sfera politicii* Vol. VIII, Nr. 86 (2000): 2-9;

KARVONEN, Lauri, „The Personalization of Politics. What does research tell us so far, and what further research is in order”, 4th ECPR Conference, Pisa 6-8 September 2007, web.iaincibon.ac.id/PoliticsMatters/personalisasi%20politik_paper.p...

KRIESI, Hanspeter, „Personalization of national elections campaigns”, *Party Politics* (2011): 1-20, <http://ppq.sagepub.com/content/early/2011/03/23/1354068810389643>

MCALLISTER, Ian, „The Personalization of Politics”, în Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (eds.), *The Oxford Handbook of Political Behavior*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 571-588;

OHR, Dieter, „Changing Patterns in Political Communication”, în Kees Aarts, André Blais and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford, Oxford University Press, 2011, 11-35;

56 Thomas Sedelius menționează aceste manifestări ca fiind caracteristice pentru sistemele semiprezidențiale în care se manifestă conflicte intraexecutive.

57 Thomas Sedelius, *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers. Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, Örebro Studies in Political Science 15, Universitetsbiblioteket (2006), 80, www.oru.se

58 A se vedea în acest sens Cosmin Dima, „Conflictul intraexecutiv în regimul semiprezidențial românesc. Primul-ministru Călin Popescu Tăriceanu versus Președintele Traian Băsescu,” *Sfera politicii* XVII/139 (2009): 48sq.

59 Oleh Protsyk, „Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe,” *East European Politics and Societies* 19/2 (2005), 19.

60 La 18 ianuarie 2007.

PASQUINO, Gianfranco, „The advantages and disadvantages of semi-presidentialism. A West European perspective”, în Robert Elgie and Sophia Moestrup (eds.), *Semi-presidentialism outside Europe. A comparative study*, New York and London, Routledge. Taylor & Francis Group, 2007, 14-29;

PAVEL, Dan, „Prezidențialismul românesc și alegerile. De la Iliescu la Băsescu,” *Sfera politicii*, Vol. XVII, No. 1/143 (2010): 3-13;

POGUNTKE, Thomas, WEBB Paul, „The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analysis”, în Thomas Poguntke and Paul Webb (editors), *The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies*, New York, Oxford University Press, 2005, 1-26;

PROTSYK, Oleh, „Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe,” *East European Politics and Societies* Vol. 19, No. 2 (2005): 135–160;

SAMUELS, David J., SHUGART Matthew S., „The ‚Semi-presidential’ model and its subtypes: Party presidentialization and the selection and de-selection of prime ministers,” *Congrès AFSP 2009, Section thématique 48 «Maurice Duverger aujourd’hui»* (2009), Working paper, www.congresafsp2009.fr/.../st48samuelsshu

SEDELIUS, Thomas, *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers. Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, Örebro Studies in Political Science 15, Universitetsbiblioteket, 2006, www.oru.se

TĂNĂSESCU, Gabriela, „Styles of Political Leadership and the Etiology of Post-Communist Romanian System Dysfunctions,” în Ana Frunza, Tomita Ciulei, Antonio Sandu (editors), 5th International Conference LUMEN 2014 *Transdisciplinarity and Communicative Action*, Bologna, Medimond–Monduzzi Editore International Proceedings, 2015, 743-753.

TISMĂNEANU, Vladimir, PĂTRĂȘCONIU Cristian, *Cartea președinților*, București, Humanitas, 2013;

VERHEIJEN, Tony, „Romania,” în Robert Elgie (editor), *Semi-Presidentialism in Europe. Comparative European Politics*, Oxford and New York, Oxford University Press, 2004, 193-216;

VERTESSEN, Dieter, DE LANDTSHEER Christ’l, „A metaphorical election style. Use of metaphor at election time,” în Terrell Carver and Jernej Pikalo (editors), *Political Language and Metaphor. Interpreting and changing the world*, London and New York, Routledge. Taylor & Francis Group, 2008, 271-286.

WEBB, Paul; POGUNTKE Thomas, KOLODNY Robin, „The Presidentialization of Party Leadership? Evaluating Party Leadership and Party Government in the Democratic World”, în Rudger Helms (editor), *Comparative Political Leadership*, London, New York, Palgrave Macmillan, 2012, 77-98;

WEBER, Renate, „Constitutionalism as a Vehicle for Democratic Consolidation in Romania”, în Jan Zielonka (editor), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, vol. I *Institutional Engineering*, Oxford and New York, Oxford University Press, 2001, 22-242.